

С.К.Рысбаев п.и.д., профессор

Азыркы кыргыз балдар адабияты: проблемалар жана портреттер

Колунуздардагы китепчеде урпактардын рухий дүйнөсүн калыптандыруудагы кыргыз балдар адабиятынын маанисин ачын берүүгө арналган, улуттук балдар китептерибииздин бүгүнкү проблемалары, айрым эл акындарынын жана азыркы балдар акындарынын чыгармачылыгынын урунттуу багыттарын белгилеген иликтөөлөр топтоштурулду.

Жыйнак мектеп мугалимдерине, бакчанын тарбиячыларына жана жогорку окуу жайларын педагогикалык факультеттеринин студентсине арналат.

Баш сөз ордуна

Орто мектептин адабияттык окуу курстарынын мазмунун, негизинен, кыргыз балдар адабиятынын үлгүлөрү түзөт. Балдар адабияты — көркөм адабияттын бир тармагы болуу менен, дүйнөнү көркөм чагылдыруучулук, адамга таалим-тарбия берип, калыптандыруучулук жана үйрөтүүчүлүк мааниси боюнча өзөктөш, өнүгүү, жетилүү жолу боюнча алсак да эриш-аркак. Жалпы эле көркөм адабият сыяктуу, балдар адабиятынын да предмети — адам, анын ичинде жаш бөбөк, тестиер жана өспүрүм кези, алардын турмушу, көз карашы, кыял-жоруктары. Арийне, анын баланын курактык өзгөчөлүгүнө жараша бир катар бөтөнчөлүгү бар, ал жаш адамды тарбиялоо, турмушка даярдоо, калыптандыруу, улуулардын салтына көнүктүрүү, үйрөтүү жана билим берүү сыяктуу алардын дал ошол курагында, өз кезегинде зарыл өлчөмдөгү таалим-тарбияны берүүнү көздөгөнү менен баалуу.

Жалпы алганда, кыргыз адабиятынын мүмкүнчүлүгү анын балдар адабиятынын үлгүлөрүнө өтө бай экендиги менен, анын жаш адамды тарбиялоочулук, ички, рухий дүйнөсүн байыттуучулук баалуу үлгүлөрүнүн мол экендиги менен да жогору. Ал баалуулук элдик педагогикабызды, улуттук психологиябызды боюна камтып, өзүнө сиңирген элдик оозеки адабий үлгүлөрүбүздөн эле башталат. Элдик оозеки адабиятыбыз жаш урпакка таалим-тарбия берүүдө көөнөрбөс бай тажрыйбасын өзүнө топтогон, ошону менен бирге, жаш муундарды улуулардын үлгү салттарында калыптандыруунун мыкты эрежелеринин системасын жараткан. Ал үлгү салттар муундан-муунга өткөн жана жалпы элдик моралдык-психологиялык нормага айланган.

Атап айтканда, баланы жаштайынан эмгекти сүйүүгө, адептүү, намыстуу болууга, ата салтын, эне адебин урматтоого, аны ыйык тутууга, сөз кадырын билип, айткан сөзүн абийир тутуп, ага бек турууга, тапкычтык менен сөзмөрдүккө, улууну урматтап, кичүүнү ызаттоого жана да көптөгөн

мыкты элдик тарбия үлгүлөрүнө үйрөтүү улуулардын милдети катары эсептелинген. Бул учурда улуулар эзелтеден эле баланы тарбиялоодо буйрукчулдук менен зордук-зомбулукту эмес, уңгулуу сөз каражаттарын, атап айтканда, макал менен ылакаптарды, табышмак менен тамсилдерди, жаңылмачтар менен жомокторду, алардагы учкул, таасын ойлор менен мыкты образ үлгүлөрүн пайдаланышкан. Мындай маани-мазмундагы адабият баланы тарбиялоонуп баалуу каражаты болуу менен, алардын жан дүйнөсүнө тарбия идеяларын жеткирүүчү рухий көпүрөнүн милдетин аткарган. Ошентип, эл адабияты элдик тарбиянын алтын бешигине айланган, бала ошол бешикте тарбияланып өскөн. Элибиз эзелтеден эле оозунда сөзүнүн эми бар чеченди кол баштагаи көсөмдөн кем көргөн эмес. Ошол үчүн эл оозунан адамдыктын асыл касиеттерин камтыган өлбөс көркөм сөз байлыктары жаралган, ал өлбөс эл байлыгы—элдик педагогиканын негизин бүгүн да түзүп турат.

Жалпылап айтканда, элибиздин бай балдар адабияты, бүтүн алганда, өзүнчө эле бир этикалык-педагогикалык маанидеги улуу трактатты элестетип турат. Демек, биздин бул балдар адабиятыбыз — элибиздин маданиятында өзгөчө орунду ээлейт.

Кыргыз балдар адабияты жагдайында сөз кылууда аргасыз орус балдар адабиятынын теориясы менен сынына, аны өнүктүрүүгө өзгөчө салым кошушкан В. Г. Белинскийдин, Н. Г. Чернышевскийдин, Л. Н. Толстойдун, Н. А. Добролюбовдун ж. б. алардын баалуу эмгектерине таянбай койбойбуз. Анткени, бүгүнкү күндө биздин кыргыз балдар адабиятыбыз теориялык жактан да, практикалык жактан да б.а. илимий-методикалык багытта жакшы изилденбеген. Кыргыз мектебинде балдар адабияты республикабызда мектеп жаралган күндөн бери окулуп келатса да, ал эчак эле фундаменталдуу илимий-методикалык изилдөөлөрдүн объектиси болууга тийиш болсо да, илимпоздорубуз менен методисттерибиз ага ушу кезге чейин батынып киришпей келүүдө.

Республикабызда алгач ирет 1936-жылы балдар адабиятынын абалы туурасында атайын кеңешме болуп, бул кеңешмеде акын Ж. Бөкөнбаев балдар үчүн кандай адабият керек, алар үчүн чыккан китептер кандай болуусу тийиш — деген мааниде алгач ирет бир катар проблемалуу маселелерди козгогон. Ошол мезгилден баштап, белгилүү акын-жазуучулар А. Токомбаев, С. Сасыкбаев, Т. Үмөталиев, К. Эсенкожоев, Т. Абдымомунов, К. Баялинов, Н. Байтемиров, К. Эшмамбетов ж.б. адабиятчылар балдар адабиятыбыздын билим берүүчүлүк ролун, тарбиялоочулук, калыптандыруучулук мүмкүнчүлүктөрүн, ж.б. толгон-токой проблемаларын камтыган макалалары менен басма сөзгө чыгып, балдар адабиятыбыздын теориясы менен сынын белгилүү бир деңгээлде түптөшкөн жана аны улантып келишкен.

Ошентсе да, айрым гана илимий багыттагы эмгектерди жана диссертацияларды, этап айтканда, М. Сулаймановдун доктордук, М. Түлөгабыловдун, А. Абакировдун кандидаттык диссертациялары, В.Я.

Вакуленконун «Детская литература в Киргизии», (М., 1976), М.Сулаймановдун «Балдар аңгемелери жөнүндө» (1976), «Азыркы балдар прозасы» (1980), О. Соороновдун «Балдар адабияты» (Китепте: Кыргыз совет адабиятынын тарыхы, т.I,1987), М. Түлөгабыловдун «Кыргыз балдар адабиятынын тарыхы» (Бишкек, «Мектеп», 1991) деген эмгектерди эске алсак, булардан башка эч кандай адабияттар жок.

Азыноолак бул эмгектерде балдар адабиятыбыздын жалпы маселелери туурасында чөп башылап гана иликтөөгө алынганын айта кетүү ашыктык кылбайт. Албетте, андай иликтөөлөр – алдыда дейли да, колунуздардагы чакан эмгекке көңүлүнүздөрдү буралы.

М А З М У Н У

Кыргыз балдар адабиятынын рухий тарбия берүүчүлүк табияты тууралуу.....	3
Эне жана бешик ыры, андагы ыйманга чакырык.....	5
Кыргыздын элдик макал-лакаптарында кыз баланы адеп-ахлакка, элдик этикалык нормаларга калыптандыруу идеялары.....	9
Кыргыз балдар китептери: алардын бүгүнкү проблемалары	11
Токтогул менен Барпынын дидактикалык поэзиясынын дүйнө таанытуучулук жана адеп маданиятына тарбиялоочулук мааниси.....	18
К. Тыныстановдун балдар үчүн ыр-аңгемелериндеги урпакка рухий тарбия берүү проблемалары.....	24
Ырга баткан дүйнө (Акын А. Кыдыровдун поэзиясындагы тарбия маселелери)	28
Эң сонун эне тили сабагындай (Акын Т.Самудиновдун чыгармаларынын педагогикалык мааниси жөнүндө).....	33
Дүйнөнү баланын көзү менен, баланын сөзү менен (К. Жунушевдин чыгармаларынын таанып-билүүчүлүк ролу жагдайында).....	37

Аталган китеп боюнча толук маалыматты Кыргыз билим берүү академиясынын Мамлекеттик тил жана лингводидактика лабораториясынан алууга болот